

Індуїстська міфологія, індуїзму міфологія — сукупність релігійно-міфологічних уявлень, що сформувалися на теренах Індійського субконтиненту між серединою 1 тис. до н. е. і серединою 1 тис. н. е. внаслідок тривалої еволюції ведичної традиції (від *ведизму* через *брахманізм* до раннього *індуїзму*). У вузькому розумінні термін охоплює систему вірувань, зафіксовану в епічних поемах *Магабхарата* та *Рамаяна*, а також *пуранах*. У ширшому — сюди відносять і пізніші тантричні тексти та регіональні культи, які відобразили поступову трансформацію спадщини *Вед* та формування класичного *індуїзму*.

Загальна характеристика

Індуїстська міфологія, витоки якої сягають 2-ї пол. 1 тис. до н. е., суттєво переосмислила ведійські уявлення про природу божественного, місце людини у світобудові та шляхи досягнення духовного визволення. Характерними рисами індуїстської міфології є:

- *поєднання архаїчних міфологічних *мотивів* із глибокою філософською *рефлексією* та інтенцією до консервативної завершеності системи;
- *переосмислення *Вед* у світлі *пуранічних* текстів;
- *ієрархічне упорядкування *пантеону*, передусім концепція *Тримурті* (*Брахма*, *Вішну*, *Шіва*) та формування персоналізованих культів, насамперед *вайшнавізму*, *шіваїзму* та *шактизму*;
- *складна космологічна модель, ґрунтована на ідеї циклічного руйнування та відтворення Всесвіту;
- *перехід від ведійського ритуалізму до культу *бгакті* (емоційної відданості) як одного з головних шляхів духовного визволення (*мокші*);
- **релігійний синкретизм*, асиміляція неарійських культів (насамперед дравідійських, а також народів мунда, див. у ст. *Мунда мови*), що виявляється в образах зооморфних і напівзооморфних *божеств* (*Ганеша*, *Хануман*), культі *богині-матері* (*Деві*) та фалічній символіці (лінгам, див. *Фалічні культи*);
- *виняткова роль писемної епічної та *пуранічної* традиції, в межах якої формувалися візуальний *канон* та *іконографія*.

Визначальною рисою системи є *політеїзм*, поєднаний у різних богословських традиціях з генотеїстичними, панентеїстичними або моністичними

уявленнями: численні божества постають як *аватари* або *еманації* єдиного верховного Бога. Це створює рухливу ієрархічну структуру, де тотожність і множинність співіснують у межах концепції універсального *Брахмана* (абсолютної реальності).

Глибока онтологічна суть індуїстського *міфу* розкривається через концепції *маї* та *ліли*. Весь матеріальний всесвіт, його процеси, а також діяння, битви й любовні союзи божеств постають як ліла — спонтанна, радісна *гра* Абсолюту, де боги часто змінюють подобу. Мая — космічна творча сила, завдяки якій множинний світ сприймається як емпірична реальність; у низці *філософських шкіль* осмислена як космічна *ілюзія*, що змушує сприймати мінливість речей за остаточну реальність. Метою людини постає подолання пут маї заради усвідомлення тотожності з Брахманом.

Інтегрувальним принципом міфологічної системи є *дгарма* — універсальний закон, релігійний обов'язок і праведність, що охоплює космічний, соціальний та моральний виміри буття, протистоїть адгармі (беззаконню й хаосу). У зв'язку з ним функціонують уявлення про *карму* як причиново-наслідковий закон, *сансару* як коловорот перероджень душі, мокшу як духовне звільнення, а також деталізується кастовий устрій суспільства.

Серед провідних дослідників ведійської та індуїстської міфології: В. Джонс, індологи й санскритологи М. Моньє-Вільямс (1819; тепер Індія — 1899; Франція), Р. Мітра (1822 або 1824—1891; Індія), Ф. М. Мюллер, П. Дойссен, А. Е. Макдонелл (1854; тепер Індія — 1930; Велика Британія), Г. Ольденберг (1854—1920; Німеччина), А. Кумарасвами (1877; тепер Індія — 1947; США), А. Б. Кіт (1879—1944; Шотландія, Велика Британія), П. В. Кане (1880—1972; Індія), Ш. К. Белвалкар (1881—1967; Індія), Л. Рену (1896—1966; Франція), Ж. Е. Р. Дюмезіль, Я. Гонда (1905—1991; Нідерланди), Р. Н. Дандекар (1909—2001; Індія), В. Донігер (нар. 1940; США) та ін.

Джерела

Джерела індуїстської міфології охоплюють передусім епічні поеми Магабгарата та Рамаяна, а також пурани — тексти, що репрезентують найсистематизованішу картину міфологічних уявлень індуїзму. Магабгарата

поєднує міфологічні наративи з етичними, правовими та філософськими вченнями. Особливе місце посідає «*Бхагавадгіта*» («Пісня Господня»), де крізь призму діалогу Арджуни та *Кришні* викладено концепції карми, дгарми, бгакті та мокші. Епос Рамаяна зосереджений навколо формування *ідеалу* праведного правління, синівської шани та морального обов'язку, втілених в образі принца *Рами*.

Важливим містком між ведійським та індуїстським *світоглядом* є пізньоведійські тексти та старші упанішади (8–3 ст. до н. е.). Вони інтегрували метафізичні ідеї, зокрема про Брахмана як безособову абсолютну реальність та вчення про фундаментальну тотожність *атмана* з Брахманом.

Остаточне оформлення пантеону відбулося в корпусі пуран, який поділяють на 18 головних текстів (Магапурани) та 18 допоміжних (Упапурани).

Додатковими джерелами стали класична санскритська література (зокрема драматургія *Калідаси*) та середньовічні твори новоіндійськими мовами.

Окремий корпус — законодавчо-етична література (дгармашастри), зокрема «*Закони Ману*». Ці тексти сакралізують соціальний та морально-етичний лад, транслують міфологічні уявлення про світобудову в норми життя, легітимізують концепцію поділу суспільства на чотири *варни* (див. *Варна-ашрама дгарма*), а життя людини — на чотири етапи (*ашрами*), як умову підтримки космічної гармонії.

Джерелом міфологічних сюжетів стала література руху *бгакті* (зародився на півдні Індії у 6–7 ст. і набув загальноіндійського розквіту у 12–17 ст.), створена новоіндійськими та дравідійськими мовами (тамільською, маратхі, авадхі, бенгальською тощо).

Окремий шар традиції утворюють *тантри* та агами (з 2-ї пол. 1 тис. н. е.). Ці тексти привнесли до міфології езотеричні практики, концепції містичної *анатомії* та, найголовніше, утвердили образ Шакті як універсальної божественної *енергії* й динамічної першопричини всесвіту.

Космогонія

Одна з найпоширеніших космогонічних моделей — походження світу з Космічного Яйця (Брахманди), яке виникає в первісних водах. Цей образ

співвідноситься з ведійською ідеєю «Золотого Зародка» (Гіраньягарбги) як прихованого потенціалу *буття*. Усередині яйця народжується бог-деміург Брахма, який упорядковує космос, розділивши первісну *матерію* на небо і землю. Поряд із цим традиція зберегла й інші космогонічні версії, що відбивають плюралізм індуїстської релігійної думки.

У пуранічному наративі образ Брахми як творця підпорядковано вищій космогонічній силі, втілений в образі Вішну. Класичний міф описує стан пралаї (космічного розчинення): Вішну перебуває у містичному сні йога-нідри посеред океану на кільцях змія Шеші (Ананти). У момент пробудження божества з його пупка виростає золотий *лотос*, на якому народжується Брахма для виконання деміургійної місії. Інші пуранічні версії підкреслюють онтологічну роль неособистісного першоначала — *Брахмана*, сутність якого міфологічно осмислюється через образ Брахми. Водночас акт творіння (срішті) мислиться як вічний ритм виникнення та розчинення всесвіту (а не одноразова подія).

Після виходу світу з невиявленого стану Брахма впорядковує *макрокосмос*: утверджує землю серед первісних вод, розміщує небесні світила й започатковує плин часу. Задля регуляції життєвого потоку деміург установлює смертність живих істот, закріплює систему варн, інститути *шлюбу*, царської влади та сакральні *обряди*, утверджуючи дгарму.

Індуїстська космогонія зберігає давній мотив жертвопринесення, за якого матеріальний світ постає результатом розгортання первісної духовної цілісності.

Грандіозна концепція циклічності часу конкретизована у вченні про *юги* — чотири послідовні космічні епохи: Кріта (або Сатья), Трета, Двапара та Калі. Перебіг часу характеризується занепадом моралі, духовності та тривалості людського життя. Повний цикл цих 4 епох утворює махаюгу (4,32 млн земних років), а 1 000 махаюг — одну *кальпу*, або «день Брахми» (4,32 млрд років). Упродовж цього «дня» світ існує у матеріальній формі, а з настанням «ночі Брахми» (такої самої тривалості) всесвіт поглинає руйнування (пралая), коли полум'я та *всесвітній потоп* нищать усе явлене буття, повернувши його до первісного хаосу.

Після пралаї знову розпочинається цикл творіння. Індуїстська *есхатологія* містить концепцію магапралаї — великого космічного згорання після завершення повного життєвого циклу Брахми, що триває 100 космічних років («століття Брахми», або магакальпа). Під час магапралаї руйнується не лише матеріальний світ, а й сама ієрархія світів разом із Брахмою та іншими божествами. Увесь космос повертається до не проявленого стану, розчиняється в Абсолюті (який у різних богословських традиціях ототожнено з Брахманом, Вішну або Шівою) аж до початку нового космічного мегациклу.

Сучасне людство, згідно з цією хронологією, перебуває в Калі-юзі — останній і найменш досконалій фазі циклу. Апогеєм занепаду моральності наприкінці Калі-юги стане прихід Калкі — десятої, кінцевої аватари Вішну, есхатологічного спасителя. Згідно з пророцтвами, Калкі з'явиться верхи на білому коні Девдатті з палаючим мечем, щоб знищити сили адгарми та неправедних володарів. Його місія — моральне очищення буття та відновлення закону істини. Зі смертю останніх носіїв *гріха* епоха темряви завершується й поступається місцем новому «золотому віку» (Сатья-юга), який починає новий цикл магаюги.

Космологія

Увесь матеріальний всесвіт у міфології індуїзму постає як гігантська космічна сфера — «Яйце Брахми» (Брахманда). На її середньому ярусі розташована земля (бгулока) у вигляді плаского диска зі священною горою *Меру* в центрі, що виконує функцію *світової осі*. Гору Меру оточують концентричні кільця *материків* (двіп) і *океанів*, а навколо її вершини обертаються сонце, місяць та сузір'я. Центральне місце посідає материк Джамбудвіпа, а на ньому — Бгаратаварша (сакральна назва Індії) — єдина область всесвіту зі статусом карма-бгумі («землі дії»), де можливе свідоме творення карми та досягнення духовного визволення (мокші). Стабільність цієї космічної конструкції забезпечують міфологічні опори: її підтримує на своїх кільцях космічний змій Шеша (Ананта), тоді як сторони світу охороняють і символічно утримують гігантські слони — диггаджі.

Модель космосу складається з 14 головних світів (лок), що поділяються на 7

вищих і 7 нижчих сфер. Верхній світ охоплює 7 ярусів небесних сфер, які підносяться одна над одною аж до Сатьялоки (Брахмалоки) — чистого світу самого Брахми. Нижній світ складається з 7 підземних ярусів (патал), населених нагами, асурами та даїтьями. Під паталами розташовані пекельні світи (нараки), де душі грішників тимчасово спокутують наслідки своїх учинків під судом бога *Ями* та його слуг, після чого знову включаються до коловороту сансари.

Важливою рисою індуїстської космології є концепція множинності світів: існує безліч всесвітів-брахманд, кожен з яких має власного Брахму, систему лок і перебігає власний цикл творення, існування та руйнування. У *вайшнавізмі* ці незліченні всесвіти постають як прояви космічної могутності Вішну.

Існування будь-якої істоти підпорядковане закону карми — універсальному причиново-наслідковому принципу, який визначає характер і місце кожного нового втілення атмана в коловороті сансари. Мандруючи цими світами відповідно до своїх заслуг і провин, душа прагне досягти мокші — остаточного звільнення від наступних народжень і смертей та виходу за межі матеріального космосу.

Пантеон

Пантеон індуїстської міфології втілює уявлення про єдине божественне начало, що проявляє себе у множинності форм. У пізньоведійський період верховним божеством постав *Праджанаті* (з яким упанішади ототожнюють безособовий Брахман), а в епічну добу — персоніфікований Брахма. Згодом провідну роль перебирають Вішну та Шіва, тоді як Брахма відійшов на другорядні позиції: його функція творення вважається вичерпаною на початку кожного космічного циклу, тоді як підтримання (Вішну) і руйнування (Шіва) є постійно актуальними. У сформованій класичній тріаді (Тримурті) божества розподілили макрокосмічні функції: Брахма — творець, Вішну — охоронець світового порядку і космічної рівноваги, а Шіва — руйнівник і водночас відновитель буття. Низка традицій осмислює ці постаті як різні прояви єдиного Абсолюту. Рушієм вішнуїтського міфу є вчення про аватари — «сходження» божества у земний світ задля відновлення зневаженої дгарми. Серед 10

класичних аватар Вішну чільне місце посідають царевич *Рама*, пастух і божественний наставник Кришна, а також прийдешній спаситель Калкі. Характерною ознакою є також синкретичні образи, зокрема Харіхара, що поєднує риси Вішну й Шіви.

Шіва поєднує риси ведійського *Рудри* та витончену *метафізику*. Він постає як великий *аскет* (Махайогі) і водночас носій творчої енергії (шакті). У своїх темпоральних аспектах, зокрема як Магакала, Шіва уособлює нищівний космічний час, а в образі Натараджа (царя танцю) — динамічний ритм творення та руйнування всесвіту.

Тримурті має богословське доповнення в концепції Тридеві — сакральній трійці великих богинь, які уособлюють шакті: Сарасваті — втілення мудрості, знання та первісного звуку, що надихає Брахму на творіння; Лакшмі — джерело процвітання, гармонії та достатку, сподвижниця місії Вішну; Парваті (з іпостасями *Дурги* чи *Калі*) — уособлює руйнівну силу, необхідну Шіві для очищення та відновлення космосу.

Ключовим сюжетом, що розкриває еволюцію від ведійського ритуалізму до шіваїзму та шактизму, є міф про жертвоприношення праджапаті Дакші. Обурений тим, що його дочка Саті вийшла заміж за відлюдника й аскета Шіву, який ігнорував традиційні ведійські обряди, Дакша улаштував жертвопринесення, на яке свідомо не запросив Шіву. Аби захистити честь чоловіка, Саті з'явилася на обряд і принесла себе в жертву у священному вогні. У відповідь розгніваний Шіва створив войовничого Вірабгадру, який розгромив *жертвник* Дакші та відтяв йому голову (згодом замінену на цапову). Цей наратив символізує тріумф Шіви над *обрядовірством* та пояснює утворення сакральних центрів шанування Саті (у місцях, де частини тіла богині впали на землю).

Кульмінаційним сюжетом, що поєднує космологію з сакральною географією Індії, є міф про сходження священної річки *Ганг* (Ганги) на землю. Праведний цар Бгагіратха суворою *аскезою* виборов у Брахми право опустити небесну ріку, щоб очистити попіл своїх предків. Оскільки падіння колосальної маси води загрожувало знищити землю, Шіва підставив під удар свою голову, приборкавши потік у пасмах волосся. Цей міф обґрунтував сакральний статус

Гангу як очисної сили, здатної змивати гріхи живих і мертвих, та закріпив за Шівою *enimem* Гангадгара (носій Гангу).

Культи Богині-матері (Деві) посідає особливе місце в індуїзмі, уособивши первісну творчу енергію (шакті). Езотеричною вершиною шактизму є концепція Даша Махавідья («Десяти Великих Мудростей») — 10 тантричних форм Богині-матері, кожна з яких персоніфікує певний аспект трансцендентного знання та космічної реальності.

Невіддільними постатями пуранічного пантеону є образи синів Шіви та Парваті. Ганешу (божество з головою слона) вшановують як володаря мудрості, покровителя наук і руйнівника перешкод; саме з молитви до Ганеші починають будь-яку справу. Сканда (Картікея, або Муруган) — прекрасний бог війни, полководець воїнства *девів*, міф про його перемогу над демоном Таракою символізує тріумф божественного порядку над хаосом.

Помітну роль у пантеоні зберігають давні ведійські божества: *Індра*, *Варуна*, *Яма*, *Кубера*, *Сур'я*, *Агні*, *Сома* та *Ваю*. Частина з них утворює групу локапалів — вісьмох охоронців сторін світу. Границі між божествами, духами й демонічними істотами лишаються рухливими.

Онтологічне протиставлення богів (девів) і демонів (*асурів*, *дайт'їв*, *данавів*), відображає вічну боротьбу порядку й хаосу. Центральним наративом циклу є міф про збивання космічного океану, під час якого боги й асури, уклавши тимчасовий союз, здобувають *амріту* та 14 небесних коштовностей (ратн), серед яких — богиня Лакшмі. Водночас із глибин океану виходить смертельна отрута халахала, яку випиває Шіва, рятуючи світ від загибелі.

Нижчі рівні міфологічної ієрархії представлені численними класами істот: *ракшаси* (демони-людожери), *пішачі* та *прети* (духи померлих), *гандгарви* (небесні музиканти), *апсари* (небесні німфи), *якші* (духи природи й охоронці скарбів), *кіннари* та *від'ядгари*. *Наги* — змієподібні напівбожества, пов'язані з підземним світом і водами. Їх вічним ворогом є сонячний птах *Гаруда* — вахана (їдова тварина) Вішну.

У міфологічній картині світу особливе місце належить постаті йогіна: через аскезу (*тапас*) і медитацію він здатен досягти надприродних сил і навіть кинути виклик богам. *Йога* як сукупність психосоматичних, етичних і

медитативних практик, спрямованих на досягнення мокші, — невід’ємний практичний вимір індуїстської міфології, пов’язаний передусім із образом Шіви як Адійогі (Першого йоги) та Натараджі.

Важливою рисою пантеону є концепція Ішта-девати (обраного божества). Ця доктрина дозволяє вірянину обрати з безмежної кількості богів і духів одну конкретну форму (наприклад, Кришну, Дургу чи Шіву) як головний об’єкт особистої відданості (бгакті) та власний шлях духовного вдосконалення. Вибір одного божества не заперечує існування інших — усі вони постають як різні прояви єдиного Абсолюту.

Рецепція в культурі

На *півострові Індостан* міф є невіддільним складником повсякдення, філософських шкіл (*даршан*) і мистецтва, особливо в храмовій архітектурі. Канонічні тексти «Шилпа-шастра» сформуvalи принципи спорудження *храмів* як тривимірних моделей всесвіту — *мандали*, тіла божества або гори Меру. Середньовічні комплекси в *Кхаджурахо*, *Елорі* та *Мадурі* — втілення пуранічної міфології в камені.

Міфологічні сюжети століттями визначали розвиток індійського *живопису*, *мініатюри* та *скульптури*. Наприкінці 19 ст. їх творчо переосмислив Раджі Раві Варми (1848–1906; Індія), згодом вони посіли важливе місце у мистецтві доби Індійського національного відродження.

Ця ж основа живить і класичний індійський *театр* і *танець*, витоки яких пов’язують із трактатом «Натя-шастра» (т. з. п’ятою Ведою). Танцювальні системи бгаратанатям, катхакалі та одіссі є пластичною інтерпретацією міфу: мовою *жестів* (мудр) і виразної *міміки* (бгав) виконавці відтворюють сюжети Магабгарати, Рамаїни та пуран.

У 1 тис. н. е. індійський міф вплив на Південно-Східну Азію, наслідком чого став синтез локальних вірувань з індійським епосом. Храмовий комплекс Ангкор-Ват у *Камбоджі* (див. у ст. *Ангкор*) — грандіозна модель індуїстського космосу, присвячена Вішну. Локальними адаптаціями «Рамаїни» є епос «Рамакієн» у *Таїланді*, який надихає театр кхон; театр тіней вайянг куліт у *Індонезії*; міфологічні сюжети у *М’янмі* та *Лаосі*.

Першим задокументованим містком між індійською міфологією та Заходом стали контакти після походу *Александра Македонського*. Уявлення про перевтілення душ і циклічність буття простежують у *неопіфагореїзмі* та *неоплатонізмі*.

Знайомство *Європи* з індійськими джерелами наприкінці 18 — у 19 ст. спричинило резонанс: переклади «Бхагавадгіти» та упанішад вплинули на світогляд німецьких романтиків, А. Шопенгауера, Р. В. Емерсона, представників американського *трансценденталізму*. К. Г. Юнг інтерпретував мандалу як символ психічної цілісності та розглянув індуїстські божества як архетипові образи *колективного несвідомого*. Рецепція у *порівняльному релігієзнавстві* (М. Еліаде, Ж. Дюмезіль) стала потужним імпульсом для інтеграції міфології в гуманітарні науки.

На зламі 19 — 20 ст. популяризації індуїзму на Заході сприяла *теософія* О. Блаватської та спадщина М. Періха. Ця езотерична рецепція, хоча й трансформувала первісний зміст релігійних традицій, живила зацікавлення індійським *містицизмом* у західному інтелектуальному просторі. Індуїстські мотиви широко використовував Дж. Кемпбелл у теорії *мономіфу*.

Мотиви індійської міфології переосмислювала світова *художня література* — від *романтизму* 19 ст. до сучасного *фентезі* і графічних романів. Образи Кришни, Шіви, Калі, Рами, Арджуни, демонології, концепції карми, дгарми, реінкарнації, аватарів стали джерелом художніх інтерпретацій для А. Тріпатхі (нар. 1974; Індія), С. Рушді, Д. Сіммонса (1948–2026; США), Р. Желязни, Н. Геймана (нар. 1960; Велика Британія) та ін.

Перший індійський повнометражний *художній фільм* «Раджа Харішчандра» (1913, реж. Д. Фалке) був екранізацією пуранічного сюжету. *Боллівуд*, *Толлівуд* та *Коллівуд* активно використовують архетипи епосу у масштабних кінопроєктах. Телесеріали «Рамаяна» (1987, реж. Р. Сагар) та «Магабгарата» (1988–1990, реж. Р. Чопра) стали знаковими явищами індійської *масової культури*. У 21 ст. традицію продовжили масштабні телесеріали нового покоління, зокрема «Магабгарата» (2013–2014), «Шрімад Рамаяна» (2024, обидва — виробництва С. К. Теварі) та «Бог богів... Махадев» (2011–2014, реж. Н. Сінха, Х. Гаджар та ін.).

Індійська міфологія активно переосмислюється у *коміксах*, манзі та аніме, як у Індії (серія коміксів Amar Chitra Katha, з 1967), так і за її межами, зокрема в *Японії* (манга RG Veda, 1989–1996).

Помітну роль відіграли й музичні експерименти, зокрема гурту «*Бітлз*», сольна творчість Дж. *Гаррісона* та ін. рок-музикантів, формування рага-року, використання міфологічних образів у світовій *попмузиці*, етнічній та нью-ейдж музиці.

У 21 ст. важливим простором рецепції стали відеоігри, що поєднують традиційні сюжети з інтерактивністю: «*Raji: An Ancient Epic*» (2020, Індія), персонажі у франшизах «*Smite*», «*Shin Megami Tensei*», «*Persona*».

Сучасною формою рецепції є традиційні свята: міжнародного поширення набули Дівалі, Холі, Дурга-пуджа та Ратха-ятра, які ритуально відтворюють ключові міфологічні сюжети.

Особливим каналом поширення стала йога, що зберегла давні образи: Шіва як Перший йогин, сила мантр, система *чакр*, енергія *кундаліні*, концепції карми й дгарми. Ці поняття (нерідко поза первісним релігійним контекстом) увійшли в популярну психологію, альтернативну медицину та сучасну *езотерику*.

В українській культурі

Рецепція індійської міфології в Україні розвивалася на перетині філософської думки, класичного *літературознавства* та перекладацького мистецтва. Одним із перших звернувся до метафізики санскритських текстів філософ О. *Новицький* («Нарис індійської філософії»; 1844). Наприкінці 19 ст. *Леся Українка* у підручнику «Стародавня історія східних народів» (1890, опубл. 1918) розглянула образи давньоіндійських богів та цитувала уривки з «Рігведи». *Іван Франко* у фундаментальному дослідженні «Короткий нарис староіндійського (санскритського) письменства» (1910) висвітлив еволюцію міфологічного мислення від ведизму до пуранічного індуїзму, а також здійснив низку поетичних перекладів епічних сюжетів із «Магабгарати». Становлення української академічної індології пов'язане з діяльністю П. *Ріттєра* — першого вітчизняного санскритолога, який переклав численні ведійські гімни, фрагменти епосу та драми *Калідаси*.

Попри нищівний удар, завданий українській індологічній школі радянськими

репресіями 1930-х, у період незалежності України дослідження й переклади сакральних текстів відновлено. З'явилися повні наукові та поетичні переклади «Бхагавадгіти» безпосередньо із *санскриту* українською мовою (зокрема М. *Льницького* та Д. Бурби).

Елементи індійського космізму, метафізика ведійських гімнів та поняття циклічного часу стали основою світоглядної концепції О. *Бердника*. У його фантастичних романах («Зоряний Корсар», «Чаша Амріти», «Подвиг Вайвасвати») індуїстські міфи поєдналися з українським фольклором. Міфологічні мотиви індуїзму виразно резонують і в сучасній українській *поезії*. У новітній період завдяки зусиллям *Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України* та Українського товариства сходознавців індійський міфологічний спадок є живим чинником українського інтелектуального простору.

Значення

Індуїстська міфологія демонструє виняткову здатність до історичної тягlosti та адаптації понад три тисячоліття. Її сюжети, образи та концепції сформували світоглядне ядро однієї з найдавніших *цивілізацій*, визначили розвиток *філософських шкіл*, заклали основу соціальної *етики* й *правових норм*, стали невичерпним джерелом для літератури, архітектури, образотворчого мистецтва, музики, танцю й театру.

Ключова відмінність між ведійською та індуїстською фазами полягає у фундаментальній зміні моделі взаємодії людини з божественним. Ведійська міфологія була ритуалоцентричною: боги (деви) мислилися як учасники космічного обміну, яких запрошували до жертвовного вівтаря, щоб через точне виконання обряду (яджні) отримати добробут, перемогу та підтримання світового порядку (*риту*). Натомість індуїстська міфологія утвердила бгактіцентричну модель, у якій божество (Вішну, Шіва, Деві) стає об'єктом глибокої особистої любові, емоційної відданості та споглядання, а шлях бгакті — найдоступнішим засобом досягнення мокші. Ускладнилися й космологічні та есхатологічні уявлення. Ця еволюція засвідчила глибоку трансформацію індійської релігійної свідомості: від ритуальної взаємодії з божественним — до

особистісного містичного переживання Абсолюту, від сприйняття космосу як постійно відтворюваного порядку — до усвідомлення його як безперервного процесу творення, руйнування та оновлення.

Додатково

*У пуранічній традиції виникнення смерті пояснюється окремим космогонічним міфом у Магабгараті. На початку творіння живі істоти були безсмертними й безупинно розмножувалися, через що Земля-Бгумі не могла втримати їхнього тягаря. У відповідь на її благання Брахма створив богиню Мрїтью (Смерть) для підтримки космічної рівноваги. Спочатку Мрїтью відмовлялася виконувати цей обов'язок, однак Брахма пояснив, що смерть — не покарання, а необхідна умова дії карми та безперервного оновлення світу. Згідно з міфом, слізи Брахми перетворилися на старість, хвороби й інші причини тілесної смерті, тоді як Мрїтью стала просто виконавицею космічного закону — завершує земне існування, чим відкриває душі шлях до нового народження.

* У шіваїзмі Богиня-мати постає як дружина Шіви і водночас самостійна суверенна сила, що проявляється у широкому спектрі іпостасей — від милостивої й лагідної Парваті (Уми) до грізних і войовничих Калі чи Дурги. Інші великі богині, як-от Лакшмі (дружина Вішну) та Сарасваті (дружина Брахми), уособлюють відповідно процвітання та сакральне знання. Шактизм, що розвинувся на цій основі, підкреслює онтологічну єдність руйнівного і творчого начал всесвіту.

*Генеалогічні міфи пов'язані з походженням богів, людей і демонів від Брахми та його «синів духу» — праджапаті (прабатьків). Через складну систему шлюбів, проклять та благословень формується вселенська ієрархія, що містить земні династії царів: Сонячну (Сур'яванша) та Місячну (Чандраванша).

*Міфологія тварин і рослин в індуїзмі має глибоке сакральне підґрунтя. Корова є недоторканною священною істотою, а міфічна корова Сурабгі (Камадгену) символізує абсолютний достаток. Важливе місце в епічних сюжетах посідає Хануман — вождь і мудрець мавпячого народу (ванарів), уособлення бездоганної відданості Богу. В індуїзмі детально розроблена система вахан — тварин-носіїв, які є традиційними супутниками богів: птах Гаруда у Вішну, бик Нанді у Шиви, лев (або тигр) у Дурги, миша у Ганеші та павич у Сканді. У рослинній символіці космологічне значення мають ашватха (священний фікус), баньян, лотос і священний базилік туласі.

*Важливим етичним здобутком світоглядної еволюції стало утвердження концепції *ахімси* (ненасильства та незаподіяння шкоди жодній живій істоті). Міфологічно-ритуальний принцип ахімси, який поступово формувався у пізньоведійській та ранньоіндуїстській духовній традиції, зазнав істотного впливу джайнізму й буддизму, зрештою перетворився на один із фундаментальних моральних імперативів індійської релігійної культури. Вплинув на культову практику багатьох напрямів індуїзму (поширення безкровних офірувань та релігійного вегетаріанства). У 20 ст. ахімса вийшла на глобальний рівень, стала підґрунтям філософії ненасильницького опору (сатьяграха) *Махатми Ганді* та справила помітний вплив на світову соціально-політичну думку.

Джерела

А н г л . п е р е к л . —

The Rāmāyaṇa of Vālmīki: An Epic of Ancient India / Ed. and trans. by R. P. Goldman et al. : in 7 vol. Princeton : Princeton University Press, 1984–2017.

*The Rigveda: The Earliest Religious Poetry of India / Trans. by S. W. Jamison, J. P. Brereton. New York : Oxford University Press, 2014. 1728 p.

*The Vedas // Internet Sacred Text Archive. URL: <https://www.sacred-texts.com/hin/>

*The Mahabharata // Internet Sacred Text Archive. URL: <https://sacred-texts.com/hin/maha/index.htm>

*The Ramayana of Valmiki // Internet Sacred Text Archive. URL: <https://sacred-texts.com/hin/rama/index.htm>

У к р. п е р е к л. —

*Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури / Упоряд., пер. із санскр. П. Ріттера. Київ : Дніпро, 1982. 351 с.

*Бхагавад-Гіта / Пер. з санскр. М. Ільницького. Львів : Апріорі, 2019. 140 с.

*Бхагавад-гіта / Пер. з санскр. Д. Бурби. Київ : Пломінь, 2020.

Література

Flood G. D. An Introduction to Hinduism. Cambridge University Press, 1996. 367 p.

Pattanaik D. Indian Mythology : Tales, Symbols, and Rituals from the Heart of the Subcontinent. Rochester : Inner Traditions, 2003. 240 p.

Doniger W. The Hindus : An Alternative History. New York : Penguin Press, 2009. 779 p.

Hillebrandt A. Reading the Fifth Veda: Studies on the Mahabharata. Leiden; Boston : Brill, 2011. 696 p.

Завгородній Ю. Ю. Рецепція індійської філософії в Україні. Лінія Вед (1840–1930-ті рр.). Київ : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2013. 412 с.

Eck D. L. India : A Sacred Geography. New York : Harmony Books, 2013. 576 p.

Гнатовська Г. В. Сат і асат в «Насадія-сукті» та «Бригадараньяка-упанішаді»: проблема перекладу й тлумачення // Східний світ, 2026. № 1 (130). С. 206–217.
<https://doi.org/10.15407/orientw2026.01.206>